

**ЦВЕТАН СЕВЕРСКИ
КАК СЪЗДАТЕЛЯТ НА
ЖИТЕЙСКИ ДРАМИ СТАВА
ТРАГИЧЕН ГЕРОЙ
ПЪТЯТ ДО ИСТИНАТА ЗА
ТВОРЦИТЕ МИНАВА ПРЕЗ
РУИНИТЕ НА МИТОВЕТЕ ИМ**

chitanka.info

След изстрелите в онази нощ между 29 и 30 ноември 1913 година Лора Каравелова е мъртва, а оцелелият Пейо Тотев Крачолов — Яворов тепърва ще дава показания за случилото се и дълго ще бъде сочен с презрение — ей го убиецът на Лора! Оцелелият, сякаш по логиката на театрална драма, за да страда, отначало ще се надява на уменията на най-добрите виенски очни лекари, но те ще се окажат недостатъчни да възвърнат зрението му. Ще бъде залъгван от роднини и приятели, че скоро пак ще вижда света, че отново ще може да пише стихове и той ще им вярва. В началото. Ще изтърпи няколко операции и десетки инжекции в очите, но нечовешките болки само ще изтощат до край съсипаните му нерви. Ще проумее, че без зрение е свършен. Пред Георги Порфириевич Стаматов Яворов ще сподели, че с всички загуби бил свикнал, освен с една — не можел да пише. „Отварям клепачи, но вместо белия лист виждам кървавочервена мъгла. Лекарите ме измъчиха... И Виена ме излъга, Жорж! Изгубих всякаква надежда...“

И друга картина: Върви той под ръка с брат си Атанас към храма „Александър Невски“, разменят думи, които всеки ден придобиват друг смисъл, а на отсрещния тротоар една дама стои и го фиксира — това ли е мъжът, когото преди години с нескрит възторг е любила! Не, това е развалина, запазила само неговия глас. И дамата отминава с чувството, че отнася по пътя си ненужен спомен. (След много години тя ще разказва, че тогава у нея напирало желанието да го спре, но дългът към семейството ѝ я заставил да продължи.)

Пред Асен Златаров слепецът един ден признава: „Днес вече разчистих сметките си. Никому не дължа...“. След пауза го пита дали и той, приятелят, не го смята за убиец?

Съдебното дирене отдавна е разделило обществото на вярващи в неговата невинност и убедени в неговата виновност. Пресата е мултиплицирала отзвука, който дълго не заглъхва. Онези, които го обичат, твърдят, че той не може да убие жена; другите, които го мразят, поддържат мълвата, че комитата е застрелял Лора. Съдът гледа пъпа си. (Който не вярва, да прочете преписката между правната инстанция и софийската община за прекратяване на углавното съдопроизводство срещу Пейо Крачолов Яворов, поради смъртта му — там името на най-популярния български поет след Ботев нито веднъж не е изписано вярно от длъжностните лица.)

Уволнен от театъра, обруган и отхвърлен от обществото, ослепял (най-ужасното), с неизлечимо болна душа... кому сега е нужен? Та той е в тежест на всички около него. Ето братчето му, студентът по право Атанас Крачолов, е принуден да бяга от лекции, за да му помага. Днес Пейо е доволен, че поетът в него „се е събудил“ и диктува поправки върху стари свои творби. Диви се, че няма какво да промени в „Калиопа“, написана толкова рано хей там — край морския бряг, в Анхиало, където необузданата му младост растяла на воля като силна лоза. Повод да си припомни закачливите очи на младата учителка Нонка Чипева. Чудно му изглежда, че още не е забравил ресничките на сочните ѝ устни, които винаги червенеели като бистро вино. С вътрешното си зрение Пейо гони мъглите на времето в спомена, за да види овала на лицето ѝ, а като се наведе, да усети мекия допир на гъстите ѝ чупливи коси. Всичко, свързано с името ѝ, е така осезаемо, та в душата му се промъква съжаление, че пътеките им са се разминали. Защото случилото се помежду им в онези отдавнашни вечери е кодирано с езика на чистата любов, потискана тогава поради свенливост.

В една от тези вечери той пее серенада под прозореца на учителката, а когато тя му благодари, сварва ръката ѝ в своята — влязла без да почука — но да прегърне момичето, не смее. Само приливът на кръв в онова продължително ръкостискане дава достатъчно основание за щастие. Две сърца — като два метронома — определят единния ритъм, по който тръгва тяхната песен. Песен за кратко обаче.

Такива вечери се помнят цял живот. Неслучайно пред младия тогава критик Владимир Василев, на когото ослепелият Яворов диктува своята „Автобиография“, ще каже: „В Анхиало написах «Калиопа», вдъхновен от една хубава мома българка, съжالياвах, че не съм се оженил за нея“. Не му било писано да превърне Нонка в своя съпруга. А и какво ли би им се случило при тая негова „орисия“?

* * *

„Прочети ми куплета, който най-много харесваш!“ — казва Яворов по някое време на брат си и Атанас започва:

*Огънят е пакост жива,
с огъня игра не бива,
луда-млада, проумей:
с него — знай си! —
не играй си,
ох, недей!*

Подир кратка пауза Атанас чете и друг фрагмент от „Калиопа“:

*Момково сърце немирно
пещ е съща, де безспирно,
луда-млада, страст пламти,
умна бивай,
в пещ не вливай
масло ти!*

И още:

*Млади, млади, ум не може
вам сърцата да смири!
А защо с крила ти, боже,
неперудите дари?*

Яворов се усмихва — нещо рядко за онези дни, и Атанас продължава да му декламира още строфи от поемата:

*Младо с дим и плам в сърцето
щуро ходи по света,
че за пакост под небето
бог създаде любовта...*

„Почакай! — извиква му Пейо. — Нека постоим до нея...“

Смълчават се. Пейо се колебае дали да остави сонета, предизвикан от заминаването на Нонка в родния край по време на ваканцията. На фона на преживяното сега онази раздяла му изглежда незначителен повод за тъга:

*И съм обърнал ноц на ден,
денят обърнал съм на ноц —
за тебе сявга нажален...*

Махва с ръка — да остане. Мила му е Нонка и сега. Особено сега. Със своята мека душа тя е кадифен калъф за остър като него нож.

След пауза Атанас чете „Теменуги“, Пейо слуша и хапе устни — изглеждат му увехнали онези полски цветенца. Но напомнят истинските (по нежност и нетрайност), с които е дарявал Дора — поетесата, която винаги е знаела какво иска, а и как да го постигне... Склонен е да сгречи в преценката, защото споменът за творбата се покрива с представата за жената. „Повтори ми финала!“ — казва той на зрящия до него и Атанас чете:

*Вий мрете — в храсти и бодил
от първи ден чела навели...
Желания в живот немил,
мечти неволни и несмели —
вий чезнете едни след други.
О бледни, болни теменуги!*

Пейо мълчи. Душата му реди спомени.

Един ден двамата провинциалисти (Пейо и Дора), дошли по различно време и от различни краища на родината в столицата, за да я превземат със сърдечния си заряд, решават да импровизират върху темата „цветята, които ми отиват“. Спираат се на скромните наглед

теменужки, защото освен непретенциозност, носят и иносказателност. Пишат и двамата, а сетне четат един на друг написаното. Ето го неговото „Теменуги“... Сега решава да го остави в избраното и да не променя нищо. А нейното, виж нейното — той не си спомня. (Пейо вече забравя своите, та чуждите ли...)

Спомня си обаче какво ѝ е писал в онези първи писма... Разтяга устни, криви пестелива усмивка, защото мисълта му се върти около една мила лъжа, способна да превземе всяка жена; писал ѝ, че трите реда от картичката ѝ, пратена му от Варна, са запълнили цяла неделя време от живота му...

Така се пише на девойка. Особено когато девойката е съвсем млада и се преструва на порасла — лъже с годинките си... (След време Дора Габе ще измества рождената си дата напред, за да изглежда по-млада, но това безсмъртният нейн любовник няма да знае.) Как да не я излъже, когато момата е надарена не само с рядка чувствителност, но и с красота. И стръвно желае да опита още неопитаното. Така се лъже мома.

Не му е съвестно — нали в същото писмо е вградил и своята обособеност: „Онова, което ще бъде приятно и угодно на вас, ще е приятно и угодно и за мене...“. (Предупреждение и извинение едновременно.)

Оправдан е (поне пред себе си), че ще превърне невръстната девойка в жена, ала не е застрахован от неочакван обрат — тя, слабата жена, да направи от него — тигъра, „едно малко котенце, с лентичка на шия, което подскача“ около нея, за да я забавлява. Закачка, все още никаква драма.

Драмата ще се породи с появата на претендента за сърцето на Дора Габе — младият критик Боян Пенев, и тогава тигърът ще драска с нокти върху кратките си спомени за неповторимите часове на взаимност с тази чудна в младостта си българска еврейка Изидора Габе — щерка на богатия и на култура добруджанец Петър Габе. Ще има усещането Пейо, че е счупил красивата ваза, в която са царствали техните теменуги, но и ще знае, че това е било неизбежно. Защото... такава е природата му, породата му. Ето какво ѝ писал: „Вие имате натура, при която и да бихте желали да направите зло, ще пипате с пръстите на ангел, когато аз — и да искам да помилвам човека, пак ще го удуша“. Ще ѝ признае, че когато почувствал обич към нея, се

уплашил не за себе си, а за нея. „Тигърът“ предупреждава: „Вие трябва да се пазите от мене, трябва да се пазите да не ме обикнете“. И добавя: „Оставете да ви обичам само аз — и тъй ще бъде най-добре“.

Случва се именно това, но „тигърът“ вече не смята, че „тъй ще бъде най-добре“. Той искрено страда за „малкото котенце“, което междуременно е порасло и на ум — срещите ѝ с Боян Пенев не са без последствия, Дора знае и какво да вземе... Сцените на поета не придават драматизъм на кратките им срещи, по-скоро наподобяват прибиране на ножа в калъфа.

* * *

Атанас му чете „Моето сърце“, но мисълта на Яворов е скитница, кривнала нанякъде... Дора, Дора — ти си началото на болката! (Всичко преди нея е било забава.) А Пейо добре знае, че той пък е начало на нейната болка. Той е първият ѝ мъж, когото тя вече е готова да подмени с подходящия. Колкото до стихотворението, чиято присъда зрящият до него чака, то сега му се вижда тромаво и отблъскващо...

*Ето я на пода, пиявицата, — жадно
прилепна и трепери: тя вече не обвива,
смучаща, двоуста, моето сърце!
И мълком аз страдая... И нея ли пак страдно,
и нея ли оплаква — и кървави пролива
сълзи през две рани моето сърце?*

Да сравниш любовта с пиявица „двоуста“, впила се в сърцето ти, значи, че душата ти е наранена и се нуждае от лек, т.е. от самота. Но той вече е написал и публикувал, равнозначно на „заявил го публично“:

*Горко ти. Неволно може би,
неволно, но внезапно потъмняла,*

моята любов ти днес уби.
(В „Затмение“)

Дора е следяла всеки негов отпечатан стих и като илюстрация на сърдечните му трепети към нея. Тя още страда по своя „учител“ не само в поезията, а и в любовта, но вече се среща и с подходящия за жених. Боян Пенев е заявил решението си да подмени нейното нещастие със своето щастие. (Пак ласо, летящо към красивата глава на младата добруджанка, този път хвърлено от друг.) Тя още обича Пейо, готова е за брак с него, но той се колебае, а и родителите ѝ не одобряват бедняка за зет. Това наранява честолюбието му, което е велико, и той изпява „От други свят съм аз“ — една вярна картина на чувствата му:

*От други свят съм аз — не си виновна ти,
дете на прах-земя, на прашните мечти;
не си виновна ти, от тебе исках аз
не сажди на страстта, а дух кристален мраз.*

Не е виновна тя, но от това признание болката му по нея не отслабва. Тогава пише „Душата ми е пуста“, където заявява:

*Душата ми е пуста: буря кратка
помете всичко там. Напразно вече
следа бих дирил от мечтата сладка
по тебе, образ потъмнял! Далече,
цял век далече са от мен
миражите на вчерашния ден.*

И тя му отговаря със своето „Защо?“, за да го попита на свой ред:

*Защо дойде тъй рано?
Защо тъй рано си отиде?*

*Защо вгнезди във мен зародиша
на онова фатално зло,
което бе подготвила съдбата,
за да ни раздели?*

Вмъква и своето признание към всичко сторено от него за нея:

*Не са ли песните ми твои,
щом като в тях е зърното,
което ти зася,
от оня розов храст — спомни си,
където славеят не спираше да пее
над нас.*

Достойна за учителя си ученичка!

И докато любовта им тихо гасне, всеки от тях подклажда свой огън другаде. Дора се подготвя за семейно щастие с младия Боян Пенев, а Пейо вече редовно гостува на своя колега и приятел Петко Ю. Тодоров и настойчиво задява сестра му Мина. А тя — още по-малка на възраст от Дора, почти дете. Ученичката Мина Тодорова тайно реди литературни образи в тетрадката си и открито обожава поезията на Яворов. Нему е приятно да поучава бъдещето. Топлият му глас разгъва пред малкото на житейски опит съзнание мили картини от случвалото му се, но така подбрани, че да не смуцават, а да насърчават интереса към препатилия мъж, бил по Македонско и комита. Говорят си и за поезия, разбира се, и в това поле конят му препуска буйно — в очите ѝ възхита! Тя е чела всичко негово, публикувано в списание „Мисъл“ — нали батко ѝ Петко носи вкъщи всяка поредна книжка — и то за нея винаги е ставало пряко вдъхновение, но гласът му има друга власт — върви към скритите кътчета на душата ѝ и ги пълни с непознати трепети. Никой до тогава не бил ѝ говорил по този вълнуващ начин толкова необикновени неща и тя сега се чувства окрилена.

Как е изглеждала Мина в онази есен на 1905 година, когато Яворов за първи път спира очи на лицето ѝ? Цитирам Михаил Кремен, близък приятел на нашия герой и автор на „Романът на Яворов“, младия Михо, който същата вечер е бил насърчаван от Пейо да кавалерства на това невинно същество, пише:

„Тя имаше едва загатнат бюст и възтесни рамене, прикрити под широките презрамки на ученическата престилка. Беше малко, съвсем малко поприведена. Тишината на големите ѝ очи, детският израз на лицето, завитата над челото в дебели плитки гъста коса и униформената престилка говореха за нейните не повече от шестнайсет години. Но не шестнайсетте години на здрава, бликаща живот и зрелост селска мома, а възрастта на едно нежно градско момиче, израсло като стайно цвете, което се мъчи да цъфне.“

В същата есен Яворов покорява студентката Дора Габе, чийто стихове редовно редактира, понякога и дописва, но какво му пречи да флиртува и с това дете. И ето — вместо Михаил до Мина сяда той. И веднага грабва вниманието ѝ.

Изненадан е от зрелите за възрастта ѝ мисли — това възбужда интереса му; чува от красивата ѝ уста няколко необичайни образи и се радва, че е предизвикал появата им. В приятен и за двамата разговор неусетно времето изтича и гостите си тръгват. Мина помага на снаха си Райна Петко-Тодорова да приберат едно-друго от салона и я пита какво мисли за Яворов. Зрялата жена изчаква да узнае какво Мина харесва в Яворов и се успокоява, когато чува отговора ѝ: „Поезията му. Само поезията“. Външността му тя не харесва: „очите му жълти като на лисица, устните му — като на арапин...“.

Дни по-късно случаят предоставя нова възможност да я види — Петко Тодоров и Мина се разхождат в Борисовата градина и Яворов — насреща... „Арапинът“ знае как да обайва, как да облагородява първите впечатления от него — с подобрени думи, с нежност, с такт, с позабравен кавалерски жест... Играе ролята на непохватен и стеснителен, когато случайно докосва ръката ѝ, но в определени

моменти я инжектира с огнения си поглед, който обикновено оставя следи. Мина се прибира радостно смутена и въздействието на разговора ѝ с Яворов не стихва до вечерта.

Насетне Пейо често търси поводи да посещава къщата, наета от Петко Тодоров. Нали са колеги, нали трябва да обсъждат и редакционни въпроси... И е разсеян, когато Мина отсъства. Но е щастливо възбуден, когато я види. И бързо грабва вниманието ѝ с поредната си весела и безобидна закачка. Той разбира, че играта му прелива в нещо по-сериозно, но потиска израза на чувствата си, защото по онова време тя е още дете. И сестра на негов колега. Ала чувствата му към Мина намират поетичен израз в лиричната миниатюра „Две хубави очи“ и когато я публикува, всъщност се разкрива. Да си припомним шедевъра:

*Две хубави очи. Душата на дете
в две хубави очи; музика, лъчи.
Не искат и не обещават те...
Душата ми се моли,
дете,
душата ми се моли!*

*Страсти и неволи
ще хвърлят утре върху тях
булото на срам и грях.
Булото на срам и грях —
не ще го хвърлят върху тях
страсти и неволи.*

*Душата ми се моли,
дете,
душата ми се моли...
Не искат и не обещават те! —
Две хубави очи. Музика, лъчи
в две хубави очи. Душата на дете.*

Питат го кое е детето, вдъхновило го за тази прекрасна творба, и той с усмивка отклонява подозренията им: Събирателен образ... След време ще казва, че там са очите и на Нонка, и на Дора, и на още няколко моми, за да прикрива истина, която не може да бъде скрита — просто защото всички, които познават Мина, знаят, че тя е детето с „две хубави очи“ и с поетизирана от Яворов душа. Мина е реалният образ, идеализиран от поета до степен, че да изрази чистата любов неповторимо.

В „Две хубави очи“ са очите и на Нонка, и на Дора, и на Весела Монева... И все пак поетичната енергия, възпроизвела вълшебната лирична миниатюра, е предизвикана от чувствата на Яворов към Мина. Мина е причината, тя е и вдъхновението за появата на творбата. Пряко потвърждение на това е стихотворението „Благовещение“ — явило се като генерална репетиция за написването на „Две хубави очи“. Същата тоналност, същото настроение, че и някои от образите...

*Душата ми тъгува и мълчи,
о сълза, о дете,
душата ми бленува и мълчи —
и тихо капят сълзи от очи:
аз слушам празнично тържествен звън
през утрен сън, уви, през сън...*
(От „Благовещение“)

Тази негова творба не е шедьовър, но той си я цени, защото има привилегията на любовно признание. Носи дата 25 март 1906 година — църковният празник Благовещение, денят, в който той е разкрил пред момичето от Елена своите чувства. Това скоро узнават и близките на ученичката — братята ѝ, снаха ѝ... Какво да прикрива насетне Яворов?

През великденската ваканция тя гостува на родителите си в Елена и праща оттам пощенска картичка до Яворов. Той ѝ отвърща с две „карти“, както ги нарича, с по едно изречение — благодарност за оказаното му внимание и „сърдечен поздрав“, колкото да потвърди трепетите си. В края на май Мина е в София и той ѝ подарява голям букет от рози. Скоро се връща да кара лятото в родното си гнездо —

чете, боледува, скучае, мечтае... Яворов ѝ пише, че го командировават във Франция и тя му изпраща своето ласкаво „на добър път“. Не успява да скрие желанието си в края на август да е в София, за да го изпрати на гарата и му признава, че се е появила възможност и тя да замине в странство — да лекува своето „изкривяване“, открито неотдавна от наши лекари. Минка предпочитала френски специалисти, баща ѝ обаче държал тя да замине за Дрезден, където учи брат ѝ Христо — той там познавал „прочути ортопедисти“. (Братята знаят къде отива Яворов и осуетяват заминаването ѝ за странство.)

През септември Минка Юрданова Тодорова се записва във Втора девическа софийска гимназия и се настанява в новозакупената от „чорбаджи Юрдан“ къща на улица „Витошка“. Яворов знае, че трябва да праща своите „карти“ на училищния адрес и в тях поддържа „делови“ тон. Минка е свободна да изразява чувствата си в писма до Нанси, където е Яворов, но природната ѝ въздържаност пък не го позволява. Затова кореспонденцията им е лишена от типичните за случая любовни слова. Думите ѝ, макар и дълго премисляни, все пак не успяват да скрият онова, което се таи в невинната ѝ душа. Обгорелият от сърдечни огньове Пейо разбира, че тя го обича с чистотата на първото влюбване и тържествува — така му спори творчеството в онези дни! Но пристига писмо, в което Мина го известява, че всички в семейството ѝ са настроени срещу него. Объркана е и го пита: „що ще излезе от всичкото това“, а той ѝ отговаря в стихотворна форма:

*Мечтата ти е очарована робиня
на моята душа, която те зове;
ще дойдеш ти накрай световната пустиня,
отсам преградни бездни, върхове.*

А в проза добавя: „Ако ти беше пред мене и ми зададеше същия въпрос, аз щях да те притисна до сърцето си и щях да ти повтора хиляди и милиони пъти, че ти си моя и ще бъдеш само моя — на този и на онзи свят!“. Пише това и не се бои, че писмото му, адресирано до Втора девическа гимназия, може да бъде прочетено от директор или учител. (Проявата му наподобява влизане в душата ѝ с взлом.)

Той се досеща какво са наговорили братята ѝ за него — те знаят за многобройните му похождения... Пред свенливия Петко Тодоров Яворов е разказвал любовните си приключения от ранната си младост: с племенницата на хазяйката си в Сливен, с някаква циганка от Мангър-махлеси, с младата си хазяйка в Анхиало, по-късно с „македонското девойче“, което се оказало два пъти омъжвано... Разкрасявал случилото му се с вълнуващи измислици. Признавал му е още, че не се застоявал дълго при една жена...

Ето повод за душевна драма: двамата с Мина се обичат, но близките на момичето го смятат за покварен и се стремят да погубят любовта им. И Яворов в Нанси пише стихотворен цикъл отговор и го изпраща за публикуване в списание „Мисъл“. Мотото му е извадка от последното Минкино писмо: „Не мога да си дам сметка що ще излезе от всичкото това: аз съм толкова млада, а вие сте поет“.

Поместените в поредния брой на списанието Яворови стихотворения възпроизвеждат буря от недоволство в семейство Тодорови. Братът на Мина — Христо, който междуременно си е дошъл от Дрезден, вдига скандал на главния редактор на „Мисъл“ — д-р Кръстев, че е допуснал едно уважавано от обществото литературно списание да бъде превърнато в пощенска кутия за лична кореспонденция. Налага се д-р Кръстев да търси аргументи за извинения и отделно да „мъмри“ в писмо до Нанси любимеца си. (В същото писмо го уведомява, че му изпраща висок хонорар за стиховете. Щом сърдечните неволи са породили хубава поезия...)

Драмата е в разгара си обаче: притисната от всички в семейството, Мина решава да скъса любовната си връзка с „този покварен човек“ и го уведомява с „последни редове“. А честолюбецът, несвикнал да бъде отхвърлян, изпада в мнителност: търси причината за разрива в появата на някой „юнкер или гимназист“, с който по младост той не би могъл да се сравнява. Обхваща го дива ревност, защото представите му за нейната любов към евентуалния друг мъж са необичайно живи. (Творецът притежава тази способност да подменя реалното с измисленото. А и често ги смесва.)

Завладява го желание да я покори на всяка цена. И пише на Мина, че е готов да се ожени за нея без зестра. Искан я бедна. Не пропуска да подкрепи решението си с двете вълшебни думи: „Обичам ви!“. И добавя: „О, колко сладко е да обича човек...“. Още не дочакал

отговор, праща ѝ картичка с признанието: „Аз ви обичам. Душата ми е наранена и аз страдам тъй силно...“. И нали на тези думи трудно се устоява, той допълва: „Ако знаете какво велико удоволствие би било да имам портрета ви пред очите си! Аз ви се моля да го пратите, макар като на приятел“.

Успява, разбира се: насреща си има дете, което обича. Мина му пише за своето душевно лутане. „Не мога да поема на здраво един път, а се спирам на всяка крачка, всичко анализирам и гледам на стореното от мен не като на свое, а като на чуждо“. Накрая се кахъри, че техният „пощалъон-дамур“ (Никола) е разкрит и няма адрес, на който Яворов би могъл да изпрати следващото си писмо. В послепис му припомня стихотворението „Демон“ и го пита: „... не е ли по-голямо нещастие да бъдеш жена на един поет?“.

Яворов пише на д-р Кръстев, че тази „вече зряла седемнайсетгодишна девойка“ му е била цели десет месеца образ за вдъхновение и не смята за нужно да крие това. Добавя: „Аз не мога да затисна с кърпа устата на душата, защото ще се задуши“. След тази ефектна фраза подлага на осмиване идилията „Сама“ на своя довчерашен приятел Петко Тодоров, с което демонстрира промяна на чувствата си към него, а и липса на такт... И невръстната Минка ще има основание да го упрекне, че вместо да търси разбиране с братята ѝ, той ги настройва към себе си още по-зле. (Яворов, подобно на повечето успели поети, вече страда от всепозволение и изпада в гняв, щом срещне неразбиране. Как е възможно братята на неговата любима да са против тя да тръгне подир харамията и женкаря, разправял им довчера за безбройните си похождения!)

Равносметката? Под натиска на своите близки Мина връща писмата на Яворов и получава своите. Да, но огънят в сърцето ѝ не изгасва от студения вятър, а се разгаря. И в края на 1907-мо лято тя му пише: „А кой знай — може би отдавна сте ме забравили...“. (Мила наивност!) И изпуска откровеното си желание: „Как искам да ви видя!“. Добавя и съжалението си: „Нашите пътища няма никъде да се срещнат“. Той вече знае, че битката за сърцето ѝ не е загубена и приема смешната за възрастта му игра на криеница: в уречен от двамата час тя да мине по назованата улица бавно, та той да може да я види „случайно“ от отсрещния тротоар.

Мина повечето време лежи — заради възпаление на апендикса ѝ. И мисли. За него, разбира се. Обмисля предложението му да се срещнат за проверка на чувствата им. Яворов пък от позицията на зрелия мъж, започва да я просвещава: обяснява в бележката си до нея какво съдържат етапите на любовта: „В своето начало любовта е смутена и не мисли по-далеко от утрешния ден... Когато владее, тя губи всякаква представа за времето и неин пулс е пулсът на вечността, с която се слива в своите съкровени цели. Когато си отива обаче — в смъртно предугаждане на своя край — тя пита, както питате вие“.

За чии чувства повече се отнася този проникновен анализ? За Минкините, или за Яворовите?

Яворов публикува пътеписа си „От обсерваторията до гарата“, в който сее обиди срещу Петко Тодоров. Мина го прочита с негодувание и праща бележка: „Аз съм силно привързана към своите и макар да ме измъчват... аз не мога да вярвам, че това те вършат съзнателно. Аз не ги осъждам, както не осъждам и теб, че не направи никакви постъпки за сближаване, а напротив — даде им повод още по-силно да се озлобят против тебе, като забрави, че караш и мен да страдам...“.

По същото време Петко Тодоров започва да пише своята „Змейова сватба“, в която се оглежда — като в тиха вода — случаят „Яворов — Мина“, но нали е миролюбив по природа и възпитание, не бърза да я постави на сцена. Изчаква следващите ходове на доскорошния си приятел, с надежда, че той сам ще се вразуми. Петко Тодоров познава добре Яворов и се надява, че „артистът“ ще пренесе чувствения си огън в друго огнище. Готов е да му прости обидите дори. Навярно под негово влияние и Мина стига до мисълта, че любовта на Яворов е повече израз на егоизъм. Готова е да приеме, че и нейната обич към него също е егоизъм — да е любима на такъв блестящ поет!

Мина обичала ли е Пейо Яворов, или — както казва по-малкият ѝ брат — Кольо, е обичала само поезията на Яворов? Да съдим не по думите, а по постъпките ѝ! Какво всъщност е имало (като преживяване) между тях? Мерак да се срещат. Но този мерак може да е предизвикан и подхранван от забраната да се виждат. Те през всичките онези няколко години предимно са си писали. А и по време на кратките си срещи те най-вече са спорили. Преживели ли са поне веднъж оная взаимност на кръвта, която прави мъжа в сърцето на

жената жадуван? „Аз те любя“, заявявано от Яворов, носи само онова свое чисто значение — „обичам те“ и нищо повече. „Аз никога не те пожелах като жена — пише той в своя «Философски дневник». — Аз никога не те погледнах с окото на мъж.“ А нейното „Обичам те“, заявявано в немалко писма, е повече израз на стремеж за обич на невръстно момиче.

Като разсъдъчна натура, Мина непрестанно се съмнява в човешките качества на Яворов. Тя губи доверието си към него още от деня, в който близките ѝ разкриват какъв е моралът му.

И друго: Не е ли тяхната любов повече поетичен, отколкото житейски образ? Метежният Яворов характер се е нуждаел от тази драма, за да се появят поетични шедьоври като „Две хубави очи“, „Мечтата ти е очарована робиня“, „Не бой се и ела“, „Обичам те“... Да подкрепи съмнението ми идат тези негови строфи:

*По стъпките ми редом никне жълта злоба,
аз смето на зло неволно сея вред;
миг негде ако спра, пред мене зине гроба
на всеки идеал — и бързам пак напред,
тъй може би проклинан в майчина утроба...
Но ти ела, напук на орисия зла,
не бой се и ела.*

Това — тяхното, не наподобява ли „да обичаш на инат“? Защо пощальонът им (до разкриването му) — брат ѝ Кольо, който през цялата им одисея симпатизира на Яворов, е убеден, че тя не го е обичала? (От всички Тодорови той е най-безпристрастният и затова най-точният съдник на тяхното любовно премеждие.)

Интересувал съм се от психограмата на Яворов. Щрихи от нея съм съзирал в изследванията на мнозина негови биографи, но цялостна не намерих, защото липсва, според мен. Опитвах се да очертая душевната му картина при оная постоянна негова превъзбуденост, но не успях, защото там, където го търсех, той вече не беше... Защото Яворов е непрестанно друг. И в постъпките си, и в поезията си. Неговата душа е в постоянно противоречие с разума му. Той подчинява волята си на своите страсти. В поезията това върви и резултатите са

превъзходни, но в живота този стил довежда трагични последици. Нека добавим и неизбежният егоизъм на твореца, за да завършим картината!

Играта със словото е дарба, която в онези години на „толкова празно място“ в нашата литература носи на Яворов бързо и високо признание. Самочувствието му се извисява (заслужено, при това) над останалите самочувствия и той свиква да се налага. И в списание „Мисъл“ всички се съобразяват с мнението му, включително и надменният Пенчо Славейков. Геният си позволява много... Поезията от това наедрява, но животът наказва това. Неслучайно дневникът му жанрово напомня философско есе за смъртта и за времето, за мястото на човека в отрязъка, наричан „живот“, и вечността, именувана „смърт“. Записките му там са повече размисли „свише“, отколкото коленичила скръб. Писал ги е, когато Мина вече е мъртва — под напора на тъгата по нейната младост, но защо скърбящият си играе с рими и в своя дневник? И словото му е така освободено? Там четем: **„Тя беше — и вече я няма. Тя мина през живота, както минава една сянка. Тя беше дошла само за това — тя мина. Мина“**. Натрапва ми се мисълта, че Яворов в творческите си години нито за миг не е губил усещането си за сцена — независимо къде се е намирал, в Париж, в София, из Македонско... На „сцената“ той е главният герой, той е и режисьорът. Но да се върнем при още живата Мина, която по ум расте с часове!

На 5 февруари 1909 година тя му пише: „Обичам те с всичката непокътната досега сила на своята душа. Обичам те както никога няма да обичам“. След седмица ще допълни: „Знай, че ти на всяка крачка, хиляди пъти можеш да ме пожертваш и аз няма да взема това за несправедливост“.

Трезва равносметка на своите чувства, или емоционален изблик, характерен за първата обич? Та нали преди по-малко от половин година тя му е писала от Елена това: „... Пред очите ми са мъж и жена. Той обича, но не знае, че не е обичан така, както би искал да бъде обичан. Тя не обича или обича посвоему и знае, че е обичана повече, отколкото ѝ е нужно... И ако трети някой ги слушаше, не би ли им казал да бягат по-скоро един от друг, защото и за единия, и за другия е еднаква гибелта“. Така мисли Мина през лятото на 1908 година. Година по-късно ще потвърди тази своя позиция: „... Краят — глупав,

красив и некрасив, според както го намериш, трябва да настане, защото иначе помни, че ние ще строшим главите си, но може би и други ще страдат покрай нас“.

Колко много е писано за „влиянието на семейството ѝ над нея“, но проумяването на любовта ѝ към Яворов е нейно лично дело. Няма как през дългите си ваканции в Елена, където майка Роза и татко Юрдан са я ограждали със своите нежни грижи, да не се е досетила, че при себичния поет тя не би имала дори малка част от тях. Не е възможно да не е разбирала, че на онзи етап крехкото ѝ здраве не би устояло на едно голямо изпитание, каквото представлява съпругеския живот с поет. Да осмислим още веднъж думите ѝ: **„Аз съм толкова млада, а вие сте поет“**. Дългите им раздели също са подсигуравали на Мина достатъчно време за размисъл над бъдещето на тяхната връзка. Така възниква у нея решението за една продължителна „проверка на чувствата“. Двамата си дават двугодишен срок „без общуване“ с уговорка отново да се срещнат в същия ден и час... Да разберат — вече други, навярно помъдрели — още ли се обичат. Съдбата осуетява тази среща — през есента Мина заминава да учи в Париж, през зимата се разболява, през пролетта е настанена в санаториум на океанския бряг (в градчето Берк), състоянието ѝ се влошава, въпреки намесата на френски медицински светила в лечението ѝ, и на 13 юли 1910 година Мина умира на своите само двайсет години.

Яворов не успява да я види жива — пристига в Берк, когато тя агонизира и близките ѝ не го допускат да влезе при нея, но остава в Париж, за да оползотвори командировката си. После посещава вечния ѝ дом в предградието Бианкур буквално всеки ден — неотстъпно като в ритуал, сякаш черпи вдъхновение от нея и след смъртта ѝ. (Описва в своя философски дневник образа на една неосъществена любов с главни герои — тя и той.)

Веднъж там го сварва Лора — следващата героиня в житейската драма на Яворов. Дошла заради него от Лондон. (Познават се от един излет до Драгалевския манастир, имат един разговор, останал отворен и за двамата в онзи август на 1906 година, имат общи познати и обща снимка, на която Яворов седи до Лора, нищо повече до кончината на Мина.)

* * *

„Чети нагатък!“ — казва Яворов на Атанас и той начева „Стон“:

*Душата ми е стон. Душата ми е зов.
Защото аз съм птица устрелена:
на смърт е моята душа ранена,
на смърт ранена от любов...
Душата ми е стон. Душата ми е зов.
Кажете ми що значат среща и разлъка?
И ето аз ви думам: има ад и мъка —
и в мъката любов!*

Когато стихва гласът на брат му, Яворов мълчи известно време и казва: „Задраскай заглавието и напиши ново... **“На Лора!”**. Прибави под стихотворението: **„Драгалевски манастир, август 1906 година“**. Чакай! Дай на мен! Да задраскам... дотолкова виждам. А и името ѝ да напиша, още мога... Тури ръката ми на реда!“.

С едри и изкривени букви той бавно и старателно свещенодейства. После се впуска подир спомена за онзи топъл августовски ден, когато случаят го събира с Лора Каравелова и поемат пеша по пътя за Курублаглар (днес столичен квартал Лозенец), а оттам — за Драгалевския манастир. По ирония на съдбата в компанията са люде, които тепърва ще стават негови врагове: майката на Лора — Екатерина Каравелова, братята на Мина — Петко и Христо Ю. Тодорови... В колоната крачи и „досадникът“ на Лора — писателствуващият Андрей Протич, до него стъпва симпатичната му сестра Надя; тук са политикът Андрей Ляпчев и преводачът Георг Адам. Кой още?

„Атанасе, я ми донеси снимката!“

А когато Атанас подава на слепия снимката, запечатила върху картон участвалите в „похода“, той с опипване се опитва да разпознае забравените от него лица: „Даа... Имаше още три жени, познати на Каравелови. Фигури без значение“. И млъква задълго. Трескавата му мисъл се втурва назад във времето и съживява хора и събития.

Романът му с Лора започва от онзи излет, помни го добре. Макар в следващите няколко години да е потискал стремежа си към тази жена по чисто житейски съображения, в сърцето му нейният образ остава запечатан завинаги. Въпреки увлечението му по непорочните очи на ученичката Минка Тодорова. Въпреки че вече е признал на Мина чувствата си. Мина тогава е още дете, а Лора е жена. Непозната и загадъчна жена!

Ето каква му изглежда Лора в онзи летен ден на 1906 година: Висока, стройна и красива по лице млада дама, интелигентна при това — говори с вещина за поезията му. Цитира отделни строфи от стихотворения, които и той си харесва. Това гъделичка себелюбието му. Личи, че тя го познава само посредством поезията му. Увлечени в приятен и за двамата разговор, те изостават от компанията далеч преди село Драгалевци.

Макар да са вървели вече няколко часа, двамата с изненада откриват, че неусетно са стигнали до своята туристическа цел. Яворов сякаш съжالياва, че са се втели в групата. Искане му се още дълго да са сами, да слуша гласа ѝ, който умело вмъква и френски изрази и така речта ѝ идва при него приятно накичена. От разговора им у Яворов се прокрадва усещането за духовна близост, но и за осезаеми различия. Той не успява да възприеме в проявленията ѝ необичайното съчетание на девица от пансиона „Нотрдам дьо Сион“ и демонстрираща чувственост светска дама. Наред с богослужебните книги тя там — става ясно — е чела и Стендал, и Флобер, и Мопасан, и поезията на Шатобриан, Мюсе и Вини... Умее да се владее, но и да се налага. От мълвата Яворов знае, че я сгодяват за красавеца Иван Дренков — активист от Демократическата партия, водена доскоро от баща ѝ, покойния вече виден държавник Петко Каравелов. Като доктор по право и икономика, изучавани не къде да е, а в Германия, Дренков имал голямо бъдеще, според схващанията на хей онази жена — Екатерина Каравелова, Лорината майка, която сега не крие учудването си, че дъщеря ѝ отделя такова внимание на този несретник поет, „черен като циганин“. Къде е Пейо Яворов с неговия незавършен пети клас край д-р Иван Дренков! За какво ли си говорят! — диви се Екатерина.

* * *

„Виж, на снимката Лора е до мен. Бях седнал и тя дойде... — заеква Яворов, турил показалец върху фотографията. (Всъщност не тя при него, а той е дошъл при нея.) — Лицето ѝ издава удивление, нели?“

Атанас се съгласява и не пита над какво се е дивяла Лора тогава. Навярно Лора мислено се е питала какво прави до Яворов? Спомнила си е нечии доскорошни ласки, защото по пътя за София, тя вече страни от Пейо и макар да се шегува с Протич, мисълта ѝ е при друг. Дали не при Петър Нейков, с когото често се среща, според мълвата? Сред хайлайфа се говори, че лисансието по право Нейков обичал да ѝ акомпанира на пиано, когато тя изпълнявала серенади с цигулката си — винаги пред отбрана публика.

Сега — след осем години — Яворов има чувството, че смесва случилото ѝ се преди излета им до Драгалевския манастир с онова, което насетне я постига в една обичайна битова драма — тя обича друг, но по волята на майка си ще се омъжи за „подходящия“. И ще се чувства нещастна. Дали затова така внезапно промени настроението си на връщане от манастира? — пита се той. Ето Пейо — като истински кавалер — държи букетчето с цветенца от поляната, набрани от нея, а тя вече го е забравила. Протич сияе. (И ще го отбележи след време в своя „Дневник“ не без ирония.)

Не огрява и него обаче — Лора го отхвърля. Отхвърля и други мераклии насетне, склонна е на сближаване с Елин Пелин, но шопът се страхува от характера ѝ, от свободолюбието ѝ, той просто не я вижда в ролята на съпруга. Майка ѝ твърдо и неотстъпно следва своя програма — ще я омъжи за онзи, когото тя е одобрила, за Дренков. И пуска в играта всички свои козове, а вдовицата на бившия премиер на България ги има в изобилие. И успява. Волята на Лора е покорена и красивата жена с европейски дух е омъжена за колибарски син, но човек с политическо бъдеще. (За любителите на подробностите — бракосъчетанието им се извършва на 29 април 1907 година в църквата „Света Троица“. Вписано е в църковния регистър под номер 34.)

Лора се опитва да бъде съпруга на мъжа, когото не обича. Ражда му и дете — Кирил, но то умира само след няколко месеца; забременява с второ, ала в душата ѝ се настанява крещяща непоносимост към Дренков и тя му го заявява. И плодът му, който зрее в нея, ѝ става противен — прави опити за интерупция; не успява обаче

и ражда едно хилаво момченце, което Екатерина кръщава с името на покойния си мъж — Петко.

Бебето е още в пелени, а Лора тича подир илюзията си за щастие. И илюзията ѝ подкрепя не кой да е, а Петър Нейков — един от най-ерудитаните млади българи в началото на миналия век, талантлив и очарователен външно мъж. Тя е влюбена в Перси, както го нарича в интимна обстановка, нищо че той има съпруга. Половинката му е по-възрастна от него с десетина години францужойка, която ползва три прости изречения на български с един и същи смисъл: каквото се случи, това ще стане. Докато „французката бабка“ пие следобедния си чай, Перси наема файтон и отпрашва с Лора по неоживен път извън града. Но и неоживените пътеки имат уши — Екатерина научава за отклоненията на своята любима дъщеря и се заема да разреши проблема: праща Лора при леля ѝ в Русе, а Петър Нейков назначават чиновник в Скопското консулство, после го преместват в Букурещ. Разстоянията охлаждат страстите — убедена е тя. Лъже се. Русенци скоро ще видят Лора и Перси във файтон по главната — грейнали, държат ръцете си.

В същото време д-р Дренков играе на зарове и печели. Върви му. Градът го осмива, но Дренков — като истински политик — плюе на града. Той е над житейските дребнавости, живее в очакване на Лориното вразумяване и... най-главното — служебното си израстване. Докато зад гърба му стои Екатерина Каравелова, Дренков е сигурен, че Лора ще бъде негова съпруга. Да, но Лора вече не е склонна да изпълнява поръките на майка си, още по-малко на леля си, и в края на 1909 година заминава за Лондон — ще усъвършенства своя английски, докато получи развод. Тя вече е обявила и пред приятелките си, че с Дренков са напълно чужди. „Той мрази всичко, което аз обичам“ — ето един от основните ѝ аргументи. Екатерина беснее, но не може нищо да стори, Лора разполага с дял от продадената бащина къща, а и от изтъргуваната печатница на чичо ѝ Любен нещо е капнало, та си позволява да наеме удобна квартира в английската столица, води сит и културен живот. Често посещава българското посолство и се среща с пътуващи нашенци, които ѝ носят пресни новини от родината, получава и писма от България.

Попада и в компанията на легационния секретар — някой си г-н Атанасов, та дава повод за клюки, които стигат до София. И Лора

придобива „славата на грешница“. Андрей Протич не си губи времето и къдри пикантни детайли за нея в своя дневник. (Той все още се надява...) Петко Ю. Тодоров често ѝ пише приятелски редове, а тя му праща своите етюди, назовани „Писма до Никого“, които той носи в редакциите на „Пряпорец“, „Българан“, „Демократичен преглед“, за да ги отпечатват. (Някои от тях е прочел и Яворов, та смята, че тази дама умее да мисли.) Безкористният автор на българските идилии я насърчава в това занимание; той цени нейното приятелство, но не одобрява намерението ѝ да разтурва семейството си.

В онова лято на 1910 година Лора научава от Петко Тодоров за кончината на Мина. Междувременно цар Фердинанд отива в Париж на изложението и натам поема половината наше посолство в Англия — да му засвидетелства преданост. Тръгва и Лора, ала не да се покаже на Кобурга, а да види Яворов. Тя свързва посвоему драматично смъртта на Мина с любовта на поета. Сигурна е, че ще го завари страдащ и желае да го подкрепи. По време на престоя си в английската столица Лора неведнъж си е спомняла за онзи незавършен техен разговор, състоял се по пътя за Драгалевския манастир в топлия август на 1906 година. Особено след охлаждането на отношенията ѝ с Петър Нейков. Тя често разгръща книжките на сп. „Мисъл“ и препрочита Яворовите стихове, за да почувства за кой ли път силната струя на една необикновено ярка дарба — сурова като заряд и изящна като израз, да се порадва на умението му да вае поетични образи, които никога не се забравят. Необразован бил! А усетът му за словото, не е ли висше умение, което и десет университета не биха могли да дадат на посредствения? А мъдростта на заявеното от перото му, не е ли повече от всяка докторска дисертация? В тези моменти тя усеща духовното му присъствие много близо, но и съзнава, че в още неподредената ѝ душа за този мъж няма място. Там е Перси... Затова оставя онзи техен разговор незавършен. Тогава е още рано за Яворов. Пък и Яворов задирял „ученичката“... Сега вече е друго. Лора е наясно със себе си: никой не владее сърцето ѝ, а то се надява.

До пресния гроб на Мина в Бианкур Лора отива, придружена от Никола Тодоров, малкият брат на покойната, който вече следва в Париж. Там сварват Яворов. Той е сдържан повече от очакваното, дори враждебен към Лора. Тя го отдава на дълбоката му скръб по Мина, но

си тръгва потисната. Можел да прояви разбиране — Лора искала само да изведе душата му на слънце, нищо повече.

Завърнала се в Лондон, дълго мисли за Яворов. Вече не му се сърди. Разбира студенината му — трудно се забравя любима, напуснала живота само на двацет години. В мислите си усеща, че образът на Мина ѝ става по-близък отпреди — нали е била любимото на Яворов момиче. И Лора се улавя, че сега желае да помогне на поета да надмогне болката по загубата — като замести в сърцето му изгубената.

Командировката на Пейо е изтекла и той се връща в София. Скоро след това в родината си се завръща и Лора — заради сина си. Все още всеки от тях върви по своя път и пътищата им не са в една посока. Но не се и пресичат. Яворов вече задява Олга — дъщерята на професор Милетич. Тя е мила и благовъзпитана, слуша го зяпнала, но и поправя грешките в говора му — не „нели“, а „нали“. Той не се дразни, а се залива в смях — повече артистично, отколкото от сърце. Лора пък се гласи да заминава с Дренков в българската легация в Александрия. Майка ѝ бърза да уреди зетя си за дипломат. Какво като не можел да държи смислени речи в парламента — той е „ловък в ума“, смята Екатерина.

Лора често посещава Тръпковата галерия и се застоява дълго пред изложените картини, познати ѝ до болка — чака Елин Пелин. Но вместо талантливия разказвач, ей го един от задирящите я — Григор Василев. Откакто тя е в София, той е нейната сянка. По-нахален от Протич! Сипе чужди остроумия — да ѝ направи впечатление — и сам се смее на тях. А като се прибере, сяда над своите „Бележките на деня“, за да вмъкне небивалици с Лорин адрес. В записките му се срещат и признания като това: „... тежи ми една истина, че Лора никога не може да ми отговори с оная симпатия, която аз имам към нея...“. Тежи му тази истина, но той продължава да подскача като гладно врабче подир слънчево зайче.

Веднъж Лора съзира приведената фигура на Яворов по „Шишман“ и е готова да го спре, но той ненадейно свива по първата пряка и изчезва от погледа ѝ. Друг път скрито го наблюдава в ложата на Народния театър, където артистичният секретар изпълнява едно от задълженията си — да гледа как артистите играят ролите, които той им е дал. Пейо ѝ махва с ръка. Учтиво — ѝ се струва. От любезност само.

И тя в мисълта си се пита защо той страни от нея? Нали помни как я пиеше с поглед по пътя за Драгалевския манастир тогава?

И една зимна вечер решава да го провери. Ето признанието на самия Яворов, направено пред зет му Никола Найденов: „... някой почука на вратата. Отворих и останах смаян и вкаменен. Лора, прегазвала сняг до колене, измръзнала, с наведена глава и посърнал поглед, стоеше насреща ми. Със задавен глас ме попита: Ще проявиш ли и сега жестокосърдечие да не дадеш приют на една нещастна жена, която има участта да страда за тебе от любов — към теб, коравосърдечния? — Тонът, погледът, видът ѝ ме сломиха. И аз, брат, не издържах: прибрах я. И тая нощ аз сдадох. Лора ме покори.“

Скоро тя му подарява златен пръстен с едро изписана буква „Я“ и той охотно го показва на близки и приятели. Яворов започва да се усеща привързан. До март на същата 1911 година отношенията им се задълбочават и изясняват. И двамата разбират, че при тези техни характери любовта тепърва ще им предлага буреносни дни и нощи. Той се чувства покорен и това вместо да го радва, повече го тревожи. Разбрал е, че Лора има властен нрав и гибелна упоритост. Захване ли се с нещо, не го изоставя до пълното му изчерпване.

На онзи етап Яворов все още не я обича, по-скоро я харесва. Като жена. Тя е атрактивна, чаровна и умна, знаеща. Чувствителна е и притежава безпогрешен усет за красивото в живота и в изкуството. Тя е чудесен негов събеседник. Но страда от стремеж да го владее изцяло. Исква да знае помислите му дори. А това стряска свободолюбивата му душа. В онези дни и вечери Пейо редува топло със студено отношение. И я влудява. Принципът му е крачка към нея и после — две назад. Нека тя да жадува близостта му. Успява, защото тя е влюбената.

А влюбената има и голяма грижа — разводът ѝ се бави. Майка ѝ прави необходимото Светият Синод да не го разреши. Екатерина не може да се примири с мисълта, че е сбъркала като е омъжила дъщеря си за Дренков. Какво, като по цяла нощ Дренков играе на карти! Повечето мъже у нас това правят. Нали е щедър съпруг, а и син имат... Без баща ли да остане малкият Петко? Лора вече не понася „мамините лекции“ и когато Екатерина прекали с приказките, бяга далече от нея.

Този път отива в Париж — там да изчака развода. Нека най-сетне майка ѝ проумее, че бракът ѝ с Дренков няма бъдеще! Лора вече обича истински (поне така си мисли) и с една подобна раздяла ще може да

провери трайността на своите чувства. А и Яворовите... От Париж му пише: „Аз дойдох тук да разбера себе си. И тебе. Но най-вече тебе“. Защото Яворов е един, преди да отидат в леглото, и съвсем друг на ставане.

В онези дни, когато тя е далеч от него и няма никаква възможност да му дотяга, той мисли за нея с повече нежност. И отговаря охотно на писмата ѝ. Но тя и от Париж намира начини да го измъчва — пише му често и държи да получава редовни и подробни отговори на писмата си. „Щом получиш писмото ми — нарежда Лора, — още същата вечер да ми пишеш!“ Ако Яворов се забави, Лора начева да анализира причините: „Изглежда все пак, че твоите вечери са много сериозно заети, щом не ти остава време за едно писмо“.

Отегчават го и нейните тълкувания на любовта. „За мене само една взаимна любов има смисъл“ — пише му тя. Неговите кратки и нередовни писма често я карат да плаче. Лора не търпи еднообразието, но е робиня на навиците си, а и на чувствата си. Има дни, в които и Париж ѝ опротивява. Тогава тя се затваря в стаята си и му пише своите анализи, изобилстващи с обобщения на душевното ѝ състояние: „Не, аз не съм щастлива, Аз се измъчих“. „Измъчих се да броя часовете всяка нощ“, „Ти ми трябваш“, „Ти ми липсваш“, „Моята душа е цяла твоя“, „Обичам те повече, отколкото твоята любов го заслужава.“

Тя не може да се примири с мисълта, че той не я обича достатъчно. Нея! Жената, желана от толкова мъже, край него се чувства нежелана. И то от любимия ѝ. Това я ожесточава. Тя иска да подсили огъня на любовта му и му пише все за любов. Не подозира, че любовните думи, толкова често изричани, се превръщат в досада. А признания от рода на „Всеки ден все повече се страхувам да не те изгубя!“ отдалечават любимия. И тъй като потокът от любовни слова в писмата ѝ нараства, след време се превръща в истински кошмар. Тя не проумява, че любовта ѝ става деспотична. Какво значи обяснението ѝ: „Аз намирам чудовищно ти да не бъдеш мой, само мой“? Нали любовта е отдаване, а не завладяване! Лора не осъзнава, че в стремежа си да го притежава иска да го обсеби изцяло: „Аз ти обещавам да бъда добра... но при условие че ще те гледам, когато пишеш“.

На онзи етап на връзката им Лора изглежда малко го е познавала, за да иска това от човека, който в любовната игра винаги дотогава е

взимал. Лора навярно не е разбирала, че любовта страни от многото шум; тя е най-нежната душевна „материя“, която расте само на тихо.

Лора е целеустремена натура и настоява да разбере обичана ли е. Пише му, че ако той не я обича достатъчно, тя нямало да се разведе — щяла да прибере сина си в Париж и там ще живеят двамата. Заявява му, че не иска повече деца, щом те няма да са от Яворов. И тъй като настоява да получава често писма и то не от няколко реда, той ѝ пише за вечерите в дома на Михаил Кремен, приятеля му, където „малката му годеница“ свирела на пиано разни сонати. Описва външността на Дора, която приличала по красота на Лора — без да му хрумне, че ще възбуди ревността ѝ. Затова тя усилено го зове да дойде при нея в Париж, определя и дати...

Престоят ѝ във френската столица се оказва благодатен за творчеството на Яворов — в нейно отсъствие той завършва втората си драма „Когато гръм удари“. Преживял е „омаскаряването“ на първата. В критиката ѝ е видял само стремеж да бъде „наказан“ за дързостта си да поведе и в полето на драмата. Още е убеден, че „театралите“, които не харесали „В полите на Витоша“, са целели да възпрат похода му към върховете на жанра. Той е познавал добре онова, което се играело по нашите сцени, та бил убеден, че „В полите на Витоша“ е нов етап в развитието на българската драматургия. Именно затова е организиран своята „защита“ чрез рецензията на приятеля си Михаил Грозев — Кремен, озаглавена „В полите на Витоша“ и нейните критици“, излязла в списание „Съвременна мисъл“. Изпраща книжката със защитната статия до Лора в Париж и тя съпреживява удовлетворението на своя любим. Нали още след премиерата предишната година тя е споделила пред Яворов, че за пръв път гледа българска пиеса, която много ѝ харесва. Но и добавила: „Страх ме е, че пиесата не ще има успеха, който заслужава: много е тънка и вярна картината“. Яворов тогава останал възхитен от нейното проникновение.

Тя чете в Париж изпратения от него екземпляр на новата му пиеса „Когато гръм удари“ и бърза да сподели какво мисли за нея. Лора разбира постъпката на главната героиня — Бистра, по-добре от всеки друг, защото и тя обича всеотдайно. Ето част от писмото ѝ: „Защо един мъж да е готов на престъпления заради любовта на една жена, защо той може да открадне, за да удовлетвори капризите ѝ, защо той може да убие някого, за да я вземе от ръцете му... А защо също

една жена да не е готова на престъпление, за да запази любовта на един мъж?“. И добавя: „Ако всички моралисти нападнат Бистра, аз ще я защита“. Яворов в онзи ден е горд със своята приятелка.

В началото на юни Лора се връща в София, зажадняла да го види. Тя най-сетне получава развод от Духовния съвет (през юли 1912 година) и вече реално оглежда възможностите за брак с Яворов. Ако той пожелае, разбира се. Лора усилено търси по-голяма квартира, в която да подреди кабинет за своя творец. Тя често му говори за достойнствата на новата му пиеса и обмисля възможности драмата да бъде преведена и поставена в парижкия театър на Сара Бернар. Яворов е поласкан и я допуска до репетициите на „Гърма...“ в Народния театър. Нито тя, нито той подозират, че премиерата ще бъде отложена от... две войни.

Лора продължава да демонстрира обичта си към Яворов — и словесно, и с обвързващи жестове, но не спира и да го ревнува. От всяка хубава жена. От приятелките си: Надежда Протич прекалявала с фамилиарността, Амели Ангелова задържала дълго ръката му за поздрав и довиждане, Олга Милетич си позволявала да му припомня техни общи спомени — невинни уж, а незабравени, Стефка Петкова се разтапяла от любезност в негово присъствие, Искра Ковачева разказвала предимно еротични анекдоти и все гледала да седне до него. А и Дора Конова — малката годеница на Мишо Грозев... Мълчи срещу Яворов, мълчи и следи всеки негов жест. Ще се омъжва за своя избраник, а очите ѝ другаде!

Лора и Пейо вече замръкват заедно, заедно са и през по-голямата част от деня — и тя не спира да предявява своите изисквания. Яворов ѝ отговаря с шеги, но понякога сбира вежди и погледът му я жари като коприва. Често бяга да пише в театъра, но подир час Лора цъфва на вратата — да видеела дали той не е с някоя. В онези мигове Яворов я усеща като камък на шията, но въпреки това един ден се оженва за нея. През есента на 1912 година започва Балканската война, народът ни е в подем — да си върне своите земи, и Яворов се стяга да освобождава Македонско. И тъй като на война боецът може да загине, решава, преди да тръгне, да даде името си на своята любима. Венчават се на 19 септември в една сбутана църквица в Подуяне. Защо там ли? За да остане събитието им встрани от очите на висшето духовенство, постановило двегодишно безбрачие на Лора. Тя е и радостна, и тъжна:

омъжва се за най-яркия поет на България, за човека, когото истински обича, а обществото не може да види сватбата ѝ!

След като войводата е стъкмил своите четници (по подобие на Ботйов) и Лора го е изпратила да освобождава Македонско, тя захваща да пише дневник в писма. Започва така: „Довиждане, мой мили, скъпий, единствений! И прости, задето не умея да те обичам похубаво, задето не можах да те направя щастлив...“. Нататък го уверява, че ще бъде с него „всяка минута на деня“... И завършва увертюрата си с: „Обичам те, мой Яво, обичам те...“. Грижите ѝ са по майчински трогателни — почти всяко второ нейно изречение е предупреждение — той там да внимава. А когато успеият да уварди живота си се връща от фронта, от нея по-щастлива жена няма. Но... започва всекидневието им и всичко си тръгва постарому. Лора настоява да е повече време до своя съпруг, а когато са сами, предимно се карат. Тя постоянно го дразни и той намира поводи да бяга от нея, най-често отива в театъра. А като се върне къщи, сварва гостенки. Лора вече се страхува да остава насаме с него, за да не му досажда, да не го ядосва, но и не опитва да се промени. Навярно съзнава, че да бъде друга тя не може.

Най-често ѝ гостува Дора — невестата на Яворовия приятел Михаил Грозев. Мъжът ѝ е на фронта, защото войната продължава — вече като Междусъюзническа — и тя носи на Яворов военни новини от писмата му. И често забравя да си тръгне, та се налага Пейо да я изпраца през нощта до дома ѝ. А Лора ревнува. И ревността ѝ отскача назад и чопли стари рани: Лора не забравя как преди две години същият този Яворов в Париж външно е демонстрирал своята непреодолима тъга по „умрялото момиче“, а после е отивал при своята „руска приятелка“. „От необходимост“ — ще ѝ признае по-късно той. Значи Пейо така обича! — терзае душата си Лора и лесно стига до извода, че Яворов не може да принадлежи само на една жена, която и да е тя. А тук, в столичния град, в театъра особено, той е обкръжен от толкова млади жени! Асен Златаров в книгата си „Трагедията на Яворов“ пише как веднъж сварил поета в Народния театър да чете писмо и изненаданият Яворов му признал, че Лора го ревнува от миналото му, от приятелите му, от театъра дори. Че му предлага да напуснат София, да заминат за някое кътче в провинцията, където той щял да пише своята поезия на воля и ще може да живее „само за нея“.

„Е такива бележки ми изпраща по слугинята си, щом се позабавя тук...“ — добавя Яворов.

* * *

Последното Пейо повтаря бавно и с непресторено заекване и сега пред брат си Атанас, който междуременно се е върнал от сладкарницата с боза. Пейо не посяга към „резливата скъпоценност“, за да не му прилошее (организмът му е отвикнал от храна), той и сега мисли за Лора. Тя е влязла в съзнанието му и не го напуска и когато спи. А спи ли?... И тогава налитат впечатления от житейската му драма, която се оказва далеч по-трагична от литературните му драми и по-въздействаща със своя неочакван край. (Никой творец не може да съперничи на съдбата.)

Какво се беше повредило в механизма на нашия съпружески живот, та така грозно скърцаше? — пита се понякога Пейо и усеща, че мисли „нагласено“, сякаш спомените му ще бъдат проверявани от съдници. Вмъкват се и „неподходящи“ представи, по-реални от „подходящите“, но той ги прогонва. Ето една „натрапница“: Веднъж през лятото сварва Лора да плаче. Тя крие причината и го изнервя. „Лораа!“ — стените на стаята пращат ехото, усилено десетократно, към нея. Сълзите ѝ не го размекват, напротив — вбесяват го. Хваща я за раменете, разтърсва я като плодно дърво и причината за тревогата ѝ се търкулва пред него. Лора абортирала плода му. Бои се, че вече няма да може... „Лорааа!“ — този път крясъкът ще събори мазилка от тавана. Болка ляга като уплашено куче в душата му и вече не ще напусне свърталището си.

От този ден, та до онзи 30 ноември на единствената им съпружеска година тя ще се бои да остава насаме с него. А вечер ще лягат отделно — той на миндера в кабинета си, тя в спалнята. Ще намира Лора причини да бъде будна, докато не почувства, че нейният Яво е в прегръдката на съня. Чак тогава ще се отпусне. Насетне тя често ще кани приятелските семейства на гости, ще играе все онази роля на щастлива съпруга до момента, когато някоя „изпусната от реалността картина“ не превземе съзнанието ѝ и Лора не разруши

обичайната хармония с отрязък от истината. А истината е жестока: той вече не може да я понася, а тя е обрекла живота си нему!

Лора вече вижда във всяка млада жена своя съперница. Най-много страда от присъствието на малката съпруга на Кремен. Не може да понася престорената ѝ усмивка, защото не изразява нищо смислено, освен похотливо желание. Тази невзрачна особа често кара Лора да се чувства унижена от ревност, защото не отлепва своята набъбнала младост от стола в гостната, докато съпругът ѝ не я помъкне към дома им. Понякога Лора се пита защо Пейо подхранва ревността ѝ, но премълчава въпроса — да не накърни гордостта си. Заради тая своя гордост не се решава да се лиши веднъж завинаги от присъствието на Дора Грозева. Търпи я и заради хрисимия Михо, съпругът ѝ, най-верният приятел на Пейо. Този добре възпитан и културен мъж не може да види нито една човешка слабост у Дора. Той идеализира и Яворов. Преклонението му и към двамата не знае граници. Михаил е от малцината, родени да служат на другите.

* * *

„Приключваме ли за днес?“ — пита Атанас бацьо си и Пейо кимва: приключили са. Ала спомените му не се отдръпват, а и той не ги гони. След изстрела те са най-трайните му гости. Завзели са го до такава степен, та не знае те ли са негови, или той е техен... Но и спомените — най-близките му довереници — не му казват достатъчно за Лорината драма. Само ревността ли я погуби? Малко е... Според Яворов ревността може да измъчва жестоко и болезнено — знае го по себе си — но още нещо трябва да е добавено към нейната отрова, за да стане животът непоносим.

Яворов се улавя, че малко познава душевните преживявания на своята съпруга. Твърде малко. Навярно защото зает с измислиците, не е имал кога да прониква в реалната драма на човека до него, който толкова силно го е обичал. Той пишел пиесите си, глух и сляп за своята житейска пиеса и не подозирал, че тя тече устремно към трагична развръзка. (Като всеки творец и Яворов участва във фикцията по-ангажиращо, отколкото в реалността.) И късно разбира, че с небрежността си към жената до себе си е погубил любовта ѝ. А Лора

неведнъж му е казвала, че живее само за любовта си към него. Всичко това сега му е пределно ясно, но Лора е спомен, а той — на спомена сянка. От онзи 30 ноември, та досега — повече от десет месеца — Яворов нищо не е написал. И знае, че вече нищо не ще може да сътвори. Защото за живота вече и душата му е ослепяла.

Какво всъщност се случва в онази нощ на 30 ноември 1913 година, когато двамата вече са сами в квартирата на ул. „Раковска“ — 126? Възстановката е възможна единствено по думите на оцелелия. И надеждността ѝ винаги ще се приема със съмнение. Онова, което Яворов разказва пред съдебния следовател Иван Божилов, се покрива с изповедта му пред Михаил Кремен и още неколцина негови приятели, но и след най-щателен анализ то не дава изцяло мотива за трагичния финал на семейство Лора и Пейо Яворови. Неговият упрек „Биваше ли така да правиш?“ (по някое време от гостуването им в семейство Тихови Лора демонстративно е станала да си върви) поражда отговора ѝ: „Ти прекали тази вечер... Цялото ти внимание беше обърнато към Дора“. Той я моли да престане да го ревнува от Дора, защото му тежи. А тя казва: „При такъв живот по-хубаво е да се разделим“. Яворов я предизвиква: „Колко пъти си ме заплашвала с това!“. И добавя: „Щом е тъй работата, добър път, лека нощ. Отивам да спя“. Съблича се и ляга на кушетката в кабинета си, където си и спи. (А са женени само от десет месеца!) Тя се оттегля в спалнята, но не си ляга. Минути след това влиза в кабинета му, пристъпва до фотьойла, където е метнат панталонът му, взема от джоба пистолета му и го насочва към гърдите си. „Остави револвера на масата и ела да се обясним!“ — призовава я той, а тя пита дали оръжието е заредено. Предусещайки какво е намислила, Яворов решава да я възпре с предупреждението, че револверът е с пълнителя. В очите ѝ вижда тъга като пред раздяла и вече проговаря нежно: „Мила моя, твоите подозрения са абсолютно неоснователни“. И тъй като Лора мълчи, той добавя: „Подобни отношения могат да накарат един мъж наистина да подири другаде щастието си...“. И се чува гръм... След като зове за помощ слугинята, моли притичалия Беленски (хазяинът), да повика лекар — с надеждата, че неговата Лора може да бъде спасена. После намира лист хартия на писалището си и пише: „Моята мила Лора **се** застреля **сама**. Ида и аз подир нея. Яворов“. Взема от пода револвера, насочва го към сляпото си око и гръмва. Смята, че смъртта е единственото решение, но

смъртта му отлага посещението си... (Колко дълго съм стоял край този незначителен въпрос: Защо му е трябвало (на Яворов) в онзи изпълнен с напрежение момент да туря в предсмъртната си бележка думата „сама“, след като вече е написал „се застреля“? Нима възвратната частица не го оневинява достатъчно?)

Най-краткото обобщение на причините Яворов прави пред д-р Иван Николиев, който установява смъртта на Лора и оказва първа помощ на Пейо: „**Дива ревност, брат!**“. Тази констатация се среща в почти всички изследвания върху живота на Яворов. Ревността е погубила и двамата. Нали по онова време (началото на двайсети век) това метежно чувство е ставало причина за много самоубийства. Особено сред жените. Днес ревността, в каквато и степен да е тя, не изглежда сериозен повод за самоубийство. Дъщеря ми не вярва, че в техните взаимоотношения не е имало по-значима причина, нейната дъщеря навярно още по-малко ще вярва на Яворовото обяснение. То съвсем не се вмести в съвременните представи за любовта в семейството. Звучи мелодраматично. И заявяването ѝ, че ще се разделят, едва ли има силата на смъртоносен възпламенител, а по-скоро е сприхава заплаха в поредната семейна разпра.

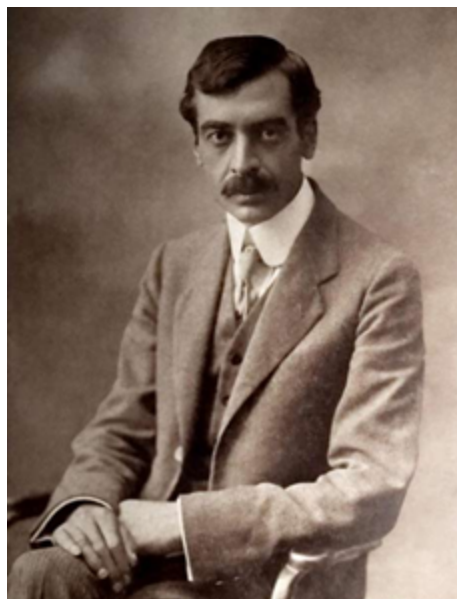
Разговорът им в онази нощ, в този си вид, не би могъл да доведе Лора до съдбоносно решение. Трябва да е имало още нещо, което са си казали! А единственият жив свидетел си го е спестил. Ето защо мнозина от българските интелектуалци, познавали Яворов и Лора, смятат, че той, освен самоубиец е и убиец. Между тях са Симеон Радев, Боян Пенев, проф. Иван Шишманов — люде, които не са имали причини да го мразят, като — да речем — братята на Мина: Петко и Христо Тодорови, майката на Лора — Екатерина Каравелова и първият съпруг на Лора — д-р Иван Дренков... Всички те неведнъж са обсъждали въпроса защо в онази нощ Лора е трябвало да рови из джобовете на панталона му за пистолет, когато в гардероба си е имала свой? (Убедителен отговор липсва.) Но онези, пред които ослепелят поет се е изповядал — д-р Михаил Тихов, д-р Кръстев, Димитър Бобев, Цанко Церковски, с когото неведнъж е водил разпри, Владимир Василев, Васил Пундев, Михаил Кремен, следователят Иван Божилов — са били напълно убедени в неговата невинност. (Изглежда и в житейската си драма Яворов е убедителен!)

Софийският окръжен съд е имал достатъчно време да разгледа „всички обстоятелства“, включително и онези писма на Лора до Яворов, които я представят като неустойчива в психическо отношение жена, способна на крайна мярка, но на своето заседание в онзи 16 октомври 1914 година решава да привлече под отговорност Пейо Крачолов. Яворов изпреварва събитията обаче: в следобедна на същия ден поглъща отровата и захвапва дулото на пистолета — двете смъртоносни оръжия, доставени му от приятели. Този път ръката му не трепва. Най-сетне е в обятията на невидимата, поетизирана неведнъж от въображението му. „Отивам при моята Лора“ — заявил го е, написал го е. Не е забравил да поръча и къде да бъде погребан — до Лора. И как да бъде облечен — в четническа униформа. И една малка подробност — тялото му да не бъде отваряно от медиците! Погрижил се е за своята „цялост“ и в смъртта. Имал е истински приятели Яворов — всички негови предсмъртни поръки са изпълнени. Дори най-трудната — да му осигурят място до Лора.

Жива е една предишна негова любима — Дора Габе, за да го изкъпе и премени като войвода — да е чист и юначен за вечността. Нищо че по онова време Дора е съпруга на Боян Пенев... Дора не е забравила своя пръв учител по поезия и обич.

Ето — тя отклони нашия разказ сякаш... Нека обаче се върнем още веднъж в драмата Лора — Яворов и размислим над думите, които са си казали в онази нощ (макар да ги знаем само от единия свидетел), да огледаме и стореното от тях тогава, за да стигнем и до въпроса **кой от двамата е обичал другия истински?** За мене отговорът е: И двамата. Лора — до смъртта си, Яворов след смъртта ѝ. Потвърдили са го и на дело.

* * *

Портрет на П. К. Яворов

Нонка Чипева — първата му любов

Младата Дора Габе

Мина — ученицката от Втора софийска девическа гимназия

Яворов и Лора на излет до Драгалевския манастир, август 1906 г.

Семейство Лора и Пейо Яворови

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.